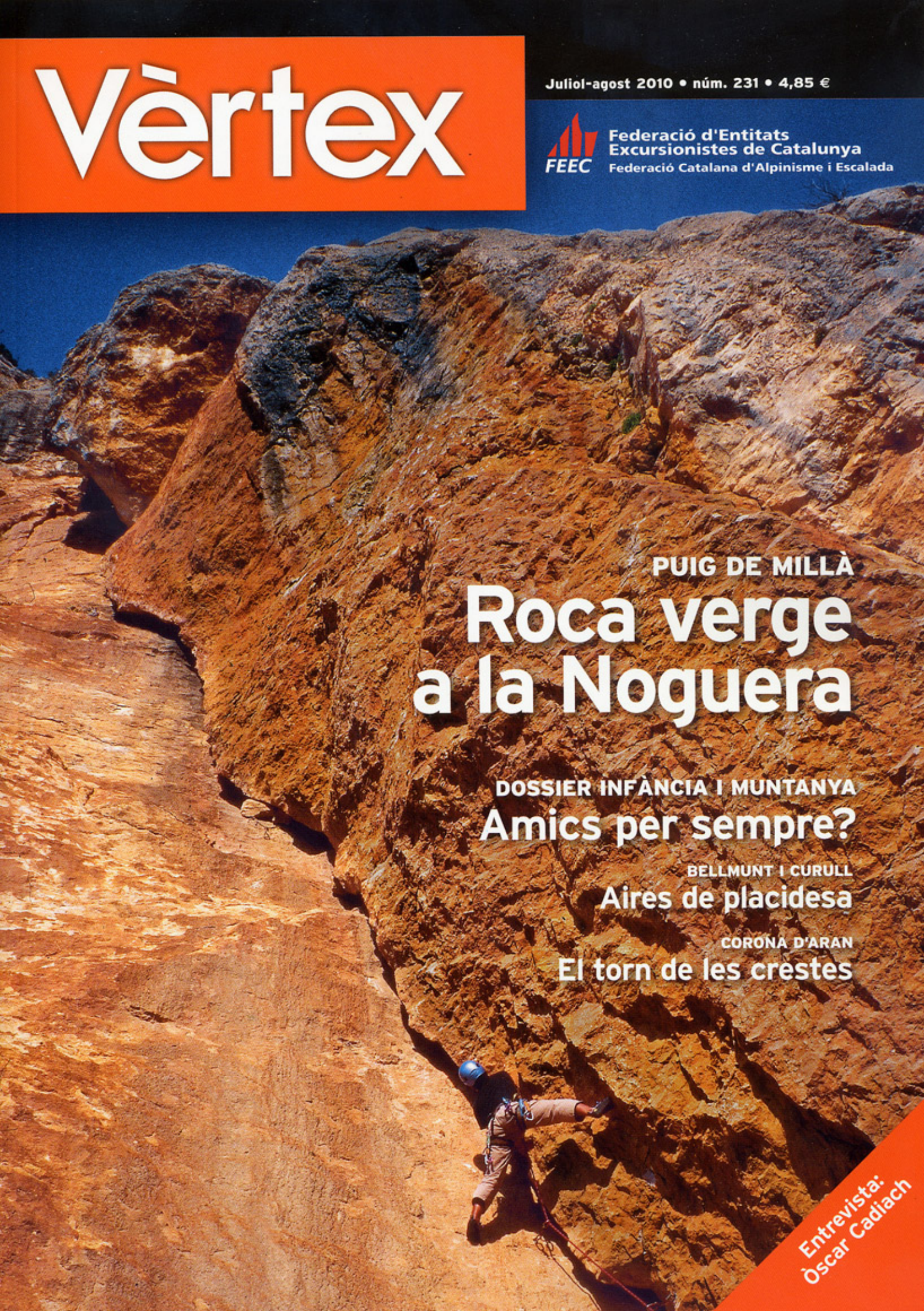

The background of the entire cover is a photograph of a massive, reddish-brown rock face. A climber is visible near the bottom center, providing a sense of scale to the towering cliff. The sky is a clear, deep blue.

PUIG DE MILLÀ Roca verge a la Noguera

DOSSIER INFÀNCIA I MUNTANYA
Amics per sempre?

BELLMUNT I CURULL
Aires de placidesa

CORONA D'ARAN
El torn de les crestes

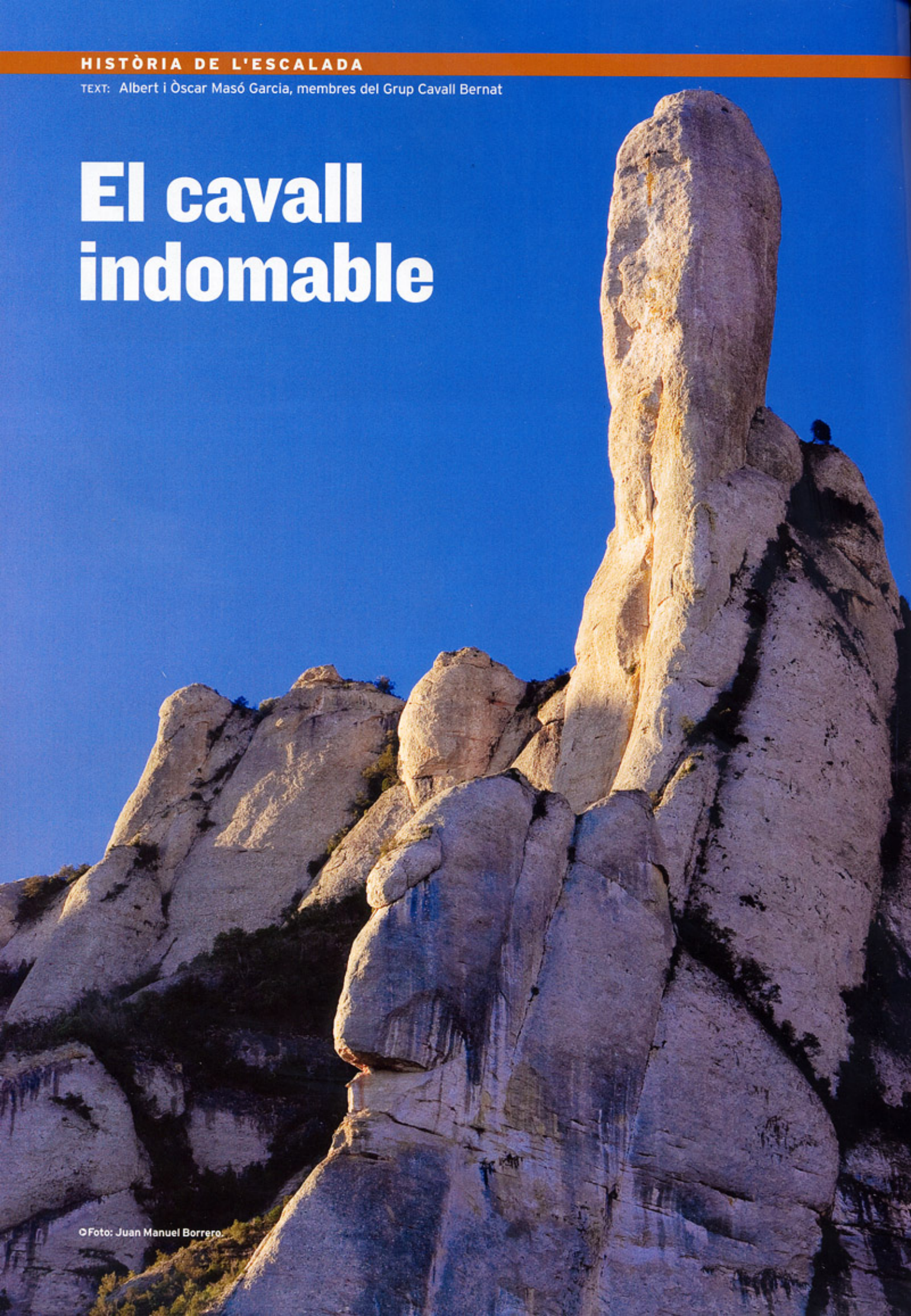
Entrevista:
Òscar Cadiach

HISTÒRIA DE L'ESCALADA

TEXT: Albert i Òscar Masó Garcia, membres del Grup Cavall Bernat

El cavall indomable

©Foto: Juan Manuel Borrero

El monòlit més famós i espectacular de Montserrat, el Cavall Bernat, ha estat un dels bressols de l'escalada acrobàtica a Catalunya i l'objectiu indiscutible de munió d'escaladors. El present treball pretén retre un petit homenatge a tots aquells homes —vencedors i sobretot vençuts— que amb el seu valor i gosadia forjaren un dels capítols més rellevants de l'escalada a casa nostra: la primera petja humana sobre el cavall de pedra, el més gran i difícil de domar.

Enguany se celebren 75 anys que Costa, Boix i Balaguer ascendiren per primer cop l'agulla més emblemàtica del nostre país. Aquesta efemèride serà rememorada en la Trobada del Grup Cavall Bernat, que enguany arriba a la seva 30a edició i tindrà lloc al poble del Bruc el 23 d'octubre vinent. Prou coneguda és la història d'aquella èpica escalada i de les reeixides repeticions que posteriorment es feren en aquest simbòlic cavall de pedra, però poc se sap d'aquells que intentaren sense èxit cavalcar-lo per primera vegada i dels dramàtics fets lligats als primers intents d'ascensió d'abans de la Guerra Civil espanyola.

Volem dedicar aquest article a la memòria d'en Ricard Mampel Dalmases, valent protagonista dels primers intents al Cavall Bernat, que ens va deixar el 21 de març passat a l'edat de 92 anys.

LA ROCA-SÍMBOL DE CATALUNYA I DELS ESCALADORS

No va ser fins als anys vint del segle passat que es va deixar constància de les primeres escalades documentades al massís de Montserrat. En Lluís Estasen fou el principal promotor d'aquelles ascensions, fetes amb uns mitjans rudimentaris (cordes de cànem, espartenyes i pitons casolans) i nocions bàsiques de grimpada. La moderada dificultat d'aquells primers cims assolits va contrastar amb els intents d'escalar, paral·lelament, una de les agulles més arrogants i temudes de la muntanya: l'inexpugnable Cavall Bernat. Sens dubte, els que llavors el cobejaren foren uns veritables avançats a l'època, que no pogueren resistir l'atracció de la fama que el Cavall havia adquirit arreu de Catalunya i de l'estranger per la seva grandiosa i contundent silueta.

ELS TERRASSENCS DESTAQUEN EN ELS PRIMERS ASSALTS AL CAVALL BERNAT (1923)

Deixant de banda una falsa notícia que va córrer l'any 1851, en què es creia que dos homes havien escalat el Cavall Bernat (se suposa que van pujar la roca del Montcau, situada a prop de l'ermita de Sant Jeroni), ens centrem en els primers intents oficials d'ascensió dels quals es té constància escrita. Se sap que als anys vint hi va haver temp-

tatives de diversos grups, segurament totes al vessant sud-oest.

El primer intent documentat és el que realitzaren els membres de la Secció d'Atletisme del Centre Excursionista de Terrassa (CET, que enguany celebra el seu centenari), els quals varen fer un únic atac el dia 10 de maig de 1923. Els protagonistes foren en Josep Abelló Marcet, en Josep Tintoré Homs i en Salvador Martí, i la crònica del butlletí ACET, núm. 31 (setembre-octubre 1924), afirmava que "tot ignorant fins a quin punt puguin haver arribat altres grimpadors en anteriors intents d'ascensió, dels quals en tenim algunes referències, ens atrevim a considerar que no s'havia guanyat el lloc, on hi deixàrem, per penyora, una estaca de ferro, clavada en una fissura de la roca". Aquest lloc al qual es refereixen es troba dos metres per damunt de l'actual reunió que hi ha a l'inici de la canal de la berruga, l'aspecte de la qual els va fer abandonar: "Allà on crèiem trobar-hi el camí del cim, vàrem trobar-hi el complement de la nostra pri-

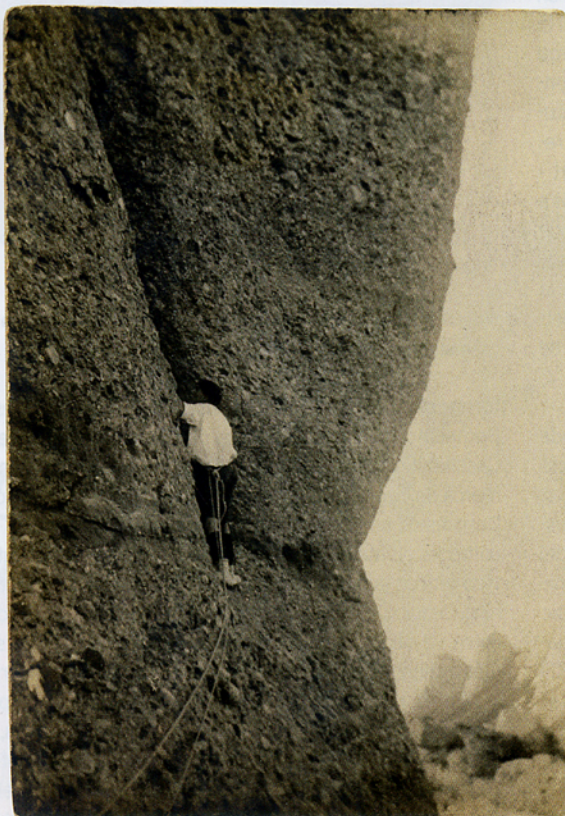
mera decepció. L'angle de la canal és massa obert i no permet guanyar-lo de cap manera. Caldria una contracció que difícilment un ésser humà podria resistir". Tot i no ser gaire difícil l'inici d'aquesta canal, és probable que en veure de prop la vertiginositat de la part superior desistissin d'atacar-la.

Els tres protagonistes de l'intent foren uns destacats atletes de Terrassa i n'Abelló va aconseguir, dins l'àmbit de l'escalada, nombroses primeres (primeres ascensions) a Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Així mateix, en Tintoré havia realitzat aquell mateix any la gesta de ser el primer a ascendir la llegendària cova del Drac, també a Sant Llorenç del Munt. Tot i aquests brillants currículums, els egarencs confessaren en la seva crònica que "la impressió que ens vàrem emportar respecte a una probable ascensió al Turó del Cavall Bernat de Montserrat, tot grimpant, és de les més pessimistes que hom pugui endur-se'n, tot i volent-ho mirar des d'un punt de vista gairebé extraordinari. No volem dir amb això que l'ascensió sigui impossible".

ELS SOCIS DEL CE CATALUNYA I ELS DE L'ATENEU ENCICLOPÈDIC POPULAR ES DISPUTEN L'ÚLTIM ASSALT (1935)

Dotze anys més tard de l'intent dels terrassencs encara no s'havia assolit l'impassible Cavall Bernat, però altres cordades (i segons es conta fins i tot algun escalador estranger) l'havien anat assetjant, avançant metre a metre a través de la canal. Aquest era l'únic punt dèbil de la roca i és per on discorre l'actual via normal. Es va dir que fins i tot s'havia provat infructuosament de fer pujar un mico lligat amb una corda perquè baixés pel costat contrari, passant la corda pel cim, o fins i tot fent ús d'un estel. De fet, va arribar un moment en què les temptatives eren constants i la pugna per aconseguir la primera ascensió havia assolit límits insospitats. A més, les cordades aprofitaven l'equipament que altres cordades havien deixat (tot i que sovint era ben minso a causa del preuat valor que llavors tenia el material) i això anava facilitant la feina als que agafaven el següent torn. Tot plegat es va decidir l'històric mes d'octubre de 1935.

El dia 6 d'octubre la cordada d'escaladors del Centre Excursionista de Catalunya (CEC) forma-

○ En Josep Abelló l'any 1923 durant el primer intent documentat d'escalada al Cavall Bernat. Dos metres més amunt hi col·locaren la famosa estaca de ferro de "penyora". Foto: Arxiu Fotogràfic del CE de Castellar del Vallès

da per n'Enric Novell Garcia el *Mejicano* i en Francesc Enrich (suposadament anomenat *la Mona*) va fer un intent al Cavall. Ho conta el butlletí núm. 486 del CEC (novembre 1935): "Amb molta lentitud a causa de la manca gairebé absoluta de preses, i després de clavar tres pitons més, arribaren, al cap de quatre hores, a uns deu metres del cim de la canal". Però hagueren d'abandonar a causa d'un fort ruixat que va irrompre quan havien clavat un pitó un xic més amunt.

Decidiren tornar-hi per fer l'assalt definitiu el dia 19 d'octubre, però mentrestant els dies 12 i 13 els escaladors Josep Costa Cabré, Josep Garcia Boix i Carles Balaguer (el butlletí *La Muntanya* del CEV indica que foren en Boix, Balaguer i Pujol), de la Secció d'Excursions de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona (AEP) i membres dels entranyables Amics del Sol, deixebles d'en Pere Bosquets, arribaren a mitja canal després de clavar-hi cinc pitons i deixaren el terreny també a punt per fer-hi un atac definitiu.

Amb aquest desenllaç imminent i la rivalitat a flor de pell, el 19 d'octubre en Novell i n'Enrich inicien l'atac decisiu a les vuit del matí després de bivaquejar en una balma propera al Cavall, segurament per evitar que algú se'ls avancés en la iniciativa. El butlletí núm. 486 del CEC relata que "en ésser a mitja canal i en un lloc on les preses eren poques i petites, el que feia de capdavanter hagué d'estirar la corda, puix que aquesta no corria per dins dels mosquetons. En fer-ho es desprengué d'una presa i com que en estirar la corda hagué de fer un xic de força i tirar el cos a un costat, l'altra mà no tingué prou força per quedar-se a la paret i se'n desprengué". La caiguda fou d'uns sis metres i la va aturar un pitó. L'accidentat, que fou n'Enrich, va rebre un cop a l'esquena contra la paret i ràpidament l'Enric Novell el va descendir fins a peu d'escalada: "Abatuts pel cop moral més que pel cop material, recolliren el material i es retiraren apesats per la desfeta". A causa de la lesió soferta, decidiren descansar un cap de setmana per tornar-hi el següent a provar-ho de nou, però ja no hi varen ser a temps.

Novell i Enrich foren uns destacats nedadors de la Secció de Natació de la FAEET (Federació d'Alumnes i Ex-alumnes de l'Escola del Treball de Barcelona), a part de ser també protagonistes d'interessants escalades a Sant Llorenç del Munt i a Montserrat. A més, l'Enric Novell va realitzar la primera hivernal a la canal nord del pic de l'Infern i altres primeres al Ripollès. Formava part del grup fundador del CADE del CEC i era acompanyat sovint per en Jordi Panyella i altres destacats escaladors. L'Enric va morir a Mèxic, on també va fer diverses primeres.

LA CORDADA COSTA-BOIX-BALAGUER CULMINA AMB ÈXIT EL SEU ASSALT FINAL (1935)

Una setmana després de l'accident d'en Francesc Enrich, el diumenge 27 d'octubre de 1935 en Costa, Boix, Balaguer i Pujol de l'AEP varen

○ Josep Costa, Josep Garcia Boix i Carles Balaguer s'endugueren el gat a l'aigua en adjudicar-se la primera ascensió al cim més famós de Montserrat. Foto extreta del llibre *Història d'una Pedra*, d'en Josep Barberà.

○ Escuts dels principals centres excursionistes del Vallès, Barcelonès i Bages implicats en els anys de conquesta del Cavall Bernat.

tornar de nou a intentar l'ascensió del Cavall Bernat. Aquell matí aparegueren, més tard, en Caselles, Serrat, Espunyes i Torras, del CE Comarca de Bages, amb les mateixes intencions. Després d'una llarga conversa entre les dues cordades els manresans se'n anaren, ja que havien arribat tard, tot desitjant sort als barcelonins. L'equip capitanejat per en Jaume Caselles Forns va decidir aquell mateix dia intentar, ni més ni menys, una impressionant primera: la de la Mòmia o Canonge, que culminaren amb èxit.

La rellevància històrica d'aquella data va quedar refermada amb la consecució de la primera ascensió al Cavall Bernat feta per en Costa, Boix i Balaguer (en Pujol no hi va acabar pujant per un malentès). Aconseguiren la sonada gesta amb l'ús de pitons, mosquetons (emprats pels obrers de la companyia telefònica), les nombro-

ses esquenetes (passos d'espatlles) efectuades entre el primer i segon de corda, l'aprofitament del material fix deixat per anteriors intents i una tenacitat i voluntat encomiables.

El butlletí núm. 487 del CEC ho relata: "Els moments arriben a un grau d'emoció superlatiu; els cossos són atrets constantment al buit, però la seguretat, aplom i optimisme són extraordinaris; cap avall, set anelles esglaonades, on són passades les cordes, donen la plena confiança, malgrat les dificultats". I tot seguit el moment culminant, històric, de petjar per primer cop el cim: "Una esquena que es vincla per anular el tros vertical, uns peus que s'hi apunten i desapareixen, i aviat tota la massa rocosa, tota l'agulla amb les seves parets allargassades resten sota els peus dels grimpaire i una forta i triple abraçada uneix els amics sota el sol lluminós". Dedicaren l'ascensió a en Rafael Jo-

◉ Abans d'esclatar la Guerra Civil hi va haver comptadíssimes repeticions de la via de Boix, Costa i Balaquer. Un dels intents (que va acabar a l'hospital) el protagonitzaren els sabadellencs Pujol, Font i Mampel, que apareixen aquí entre altres companys al cim del Cavall Bernat de la Vall (Sant Llorenç del Munt).

◉ Ricard Mampel, Joan Font i Francesc Pujol a l'inici de la canal de la via normal del Cavall Bernat durant l'intent frustrat de l'abril de 1936.
Fotos: col·lecció Adela Pujol

ver, company mort a l'Alta Savoia, i des de dalt saludaren els manresans, que acabaven d'anotar-se la primera ascensió coneguda de l'emblemàtica Mòmia i es trobaven al seu cim.

En Joan Posa va escriure que la irrepetible data del 27 d'octubre de 1935 va marcar un abans i un després en l'escalada a Montserrat perquè es va convertir en famosa arreu.

EN JOSEP COSTA FA CALLAR ELS INCRÈDULS (1936)

La gesta d'en Boix, Costa i Balaquer va tenir un ampli ressò en el món excursionista, però l'opinió pública es va mostrar molt escèptica davant dels pocs testimonis que ho varen presenciar. Com a exemple va aparèixer un article en el *Butlletí del Santuari* núm. 111 que deia: "Hem pogut calcular les coses sobre el mateix terreny i mentre no ens siguin donades unes proves més clares, no ho podem creure".

Tot plegat va esperonar en Josep Costa a convidar públicament tothom qui volgués, i especialment els mitjans de comunicació, a presenciar com ell pujava tot sol dalt del Cavall Bernat, el dia 15 de març de 1936, per demostrar que l'ascensió havia estat certa. A mode de preparació prèvia va pujar sense incidències aquest monòlit el dia 6 de març amb el seu company Isidre Collell Fustagueres.

El dia assenyalat en Costa va complir la seva promesa. Ho conta el *Butlletí del Santuari* núm. 115: "Uns micròfons instal·lats allí mateix per les emissores de Barcelona anaven donant detalls de la seva ascensió. Començà a pujar a dos quarts d'onze. Amb una naturalitat que meravellava. Costa anà pujant, demostrant un profund coneixement del terreny. Al cap de cinquanta minuts arribà al cim, on féu ondejar una bandera catalana, essent ovacionat pel nombrós públic que l'admirava des del peu del turó. Costa clavà la bandera catalana; collí un brot de romaní per al President de la Generalitat (en Lluís Companys); i a la una començà la davallada, emprant-hi trenta minuts. Al peu del "Cavall Bernat" l'intrèpid excursionista fou rebut entre aclamacions i felicitacions pels seus companys i admiradors." Segons sembla una avioneta que havia d'aparèixer al final no ho va poder fer. En Costa dalt del cim va ensenyar a tots que no era certa la llegenda que afirmava que tot home que pugés al Cavall es transformaria en dona.

En Costa i companys varen protagonitzar més escalades meritòries i alguna de molt polèmica com la del Lloro. Malauradament, la guerra es va acabar enduent en Boix i en Costa.

ELS SABADELLENCS I UN BARCELONÍ PERDEN LA SEVA OPORTUNITAT; ELS MANRESANS L'APROFITEN (1936)

El dia 19 d'abril, segons un article del butlletí núm. 61 de la FAEET, n'Horaci Montblanch, un entusiasta soci de la FAEET i de l'Agrupació

○ Els terrassencs Tintoré, Martí i Abelló (autors de l'intent de 1923) van celebrar l'any 1944 el fet d'assolir el cim, per fi, dues dècades després d'aquella temptativa. Foto: Carles Musons

Excta. Muntanya de Sant Andreu (Barcelona), va fer el seu primer intent d'ascendir el Cavall Bernat, però desistí perquè no duia els claus necessaris. Es desconeix si en Montblanch anava sol o acompanyat.

El 26 d'abril de 1936 de nou una cordada de joves intrèpids s'aferra al Cavall Bernat. Són en Ricard Mampel Dalmases, en Joan Font Almirall i en Francesc Pujol, tots tres socis del CE del Vallès, de Sabadell, coneguts per les seves atrevides escalades a les roques de Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Els acompanyava el barceloní Horaci Montblanch, que volia tornar-ho a provar. Segons el *Diari de Sabadell* del 28 d'abril, en Costa havia tret els claus que havien clavats ell i els seus companys, i per això els sabadellencs van haver d'equipar-ho tot de nou. Quan ja es trobaven a la canal, en Font va arribar fins a un cert punt on va clavar un pitó i en no veure-ho clar va retrocedir. Llavors ho intentà en Mampel, que va arribar al pitó i el reclavà. Igualment va decidir baixar, despenjant-se del pitó mentre el company li donava corda. De sobte, el pitó va saltar i en Mampel va caure uns 25 metres. Va picar a la roca i fou aturat, per sort, per un altre pitó mentre l'assegurava en Joan Font, i va quedar pendulant damunt del precipici. L'impacte li va produir contusions i una profunda ferida al genoll dret. Ràpidament els seus companys el traslladaren en braços fins al funicular i d'allà al monestir, on va ser atès pel metge, i finalment l'ingressaren a Sabadell. El *Butlletí del Santuari* va lamentar la desgràcia en un pessimista article titulat "Ha succeït el que ja es preveia".

El jove Ricard Mampel va patir llavors una llarga convalescència. Fins i tot estaren a punt d'amputar-li la cama, però un metge vallesà ho va impedir. Gràcies a això i a la seva força

○ Un descens sota la tempesta va estroncar la vida del jove escalador de 20 anys Àngel Bàrbara, la primera víctima del Cavall Bernat. Foto extreta del butlletí núm. 56 de l'AE Muntanya.

de voluntat va poder tornar a la muntanya. Recorregué tres mils pirinencs com l'Aneto i el Mont Perdut, acompanyat del seu amic Joan Font i d'altres, encara que ja no va tornar a escalar. En Mampel va ser el primer president de la Unió Excta. de Sabadell. Fou un enamorat de la naturalesa i un ferm divulgador dels valors més sans de l'excursionisme.

No seria fins l'any 1940 que els primers sabadellencs, en Soldevila i en Palau, del CEV, pujarien al cim i d'aquesta forma honorarien l'ascendiment Mampel i els seus companys.

Però tornant al 1936, el dia 1 de maig els manresans Miquel Pujol i Joan Vilalta, del desaparegut CM Manresa, asspleixen sortosament amb èxit el cim del Cavall Bernat. En Pujol fou un dels escaladors més remarcables d'aquest club, a l'empara del qual es feren escalades a Sant Llorenç del Munt, al Pedraforca i sobretot a Montserrat.

UNA CAIGUDA MORTAL MARCA L'ÚLTIMA ASCENSIÓ D'ABANS DE LA GUERRA CIVIL (1936)

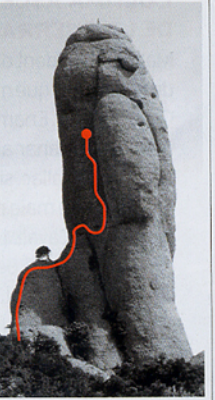
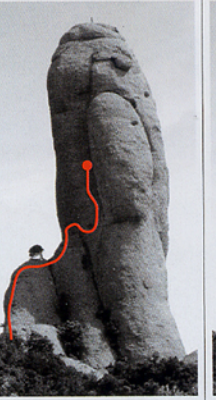
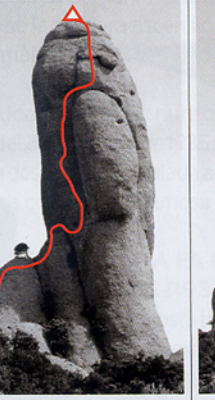
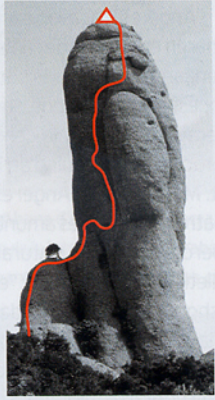
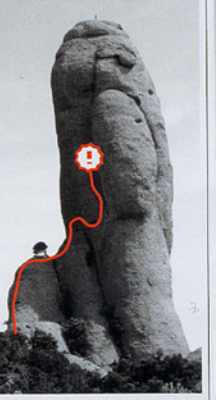
Malgrat l'accident d'en Mampel, en Montblanch desitjava més que mai cavalcar el famós i temut Cavall Bernat. Enamorat de l'escalada i del càmping, va demanar al seu company de la FAEET, en Lluís Serrallac, si el volia acompanyar el diumenge 24 de maig per intentar un tercer assalt definitiu al Cavall. Li va dir que si l'assolien, el dissabte següent pensava plantar una tenda al cim per dormir-hi. L'Horaci no va convèncer en Serrallac i va ser un jove company de l'AEM, l'Àngel Bàrbara, qui va acceptar la proposta. Aquest ferm escalador havia fet moltes ascensions arreu de Catalunya i era molt sociable, d'esperit sensible i amant de la naturalesa.

Va ser així que, el 24 de maig a les dotze del migdia i després de dues hores de lluita per vèncer les dificultats, l'Horaci i l'Àngel es trobaven exultants dalt del cim. Signaren en el llibre de registre i ràpidament començaren la davallada perquè s'acostava una tempesta. Un tercer company excursionista els esperava a baix. A mig camí els agafà la pluja i l'Horaci va aconseguir d'arribar al peu del monòlit. Mentrestant, l'Àngel es trobava encara uns quatre o cinc metres amunt, fent el pas de flanc, però es va haver d'aturar perquè, segons el butlletí núm. 56 de l'AEM, "el temporal culminà aleshores amb una formidable pedregada que li flagel·lava el rostre i li impossibilitava la visió". El noi preferí tornar a la canal, on hi baixava una veritable cascada. En aquella època es feien dos descensos, un d'ells a mitja canal. És llavors quan l'Àngel "reacciona, s'arrapa més fort, però el cansament, la mullena, el fred i la pedra que encara el colpeix amb més duresa, han fet molt de camí en el seu cos. Sotadament s'afebleix, les mans se li afluixen, el cos trontolla, s'inclina, perd contacte amb la terra i cau rodolant avall, com un còdol, deixant filagarses de roba a cada xoc amb les pedres que troba al seu pas i que li segueixen per sempre més la florida de noves il·lusions".

Aquest luctuós accident va provocar gran consternació i a Monistrol de Montserrat es va fer un multitudinari enterrament del jove escalador, mort als vint anys d'edat. L'article del butlletí de l'AEM rebutjava la pràctica de l'escalada davant d'aquell fet tan tràgic i afirmava que l'entitat "és aliena en absolut a l'ocorregut, i que mai ha atiat els seus socis a la pràctica d'escalades arriscades, ni té establerta cap secció que, de prop o de lluny, aplegui aquesta modalitat. Ans el contrari; procura per tots els mitjans persuasius fer dissuadir els companys socis que fora del marc de l'entitat volen exercir-la sense el control i guiatge d'una formació solvent".

Sortosament, passada la Guerra Civil l'escalada va prendre embranzida i es va afermar com un digne esport de muntanya amb l'aparició de les seccions d'escalada, compostes per nous escaladors i escaladores cada cop més preparats i formats.

Recull cronològic dels intents, ascensions i accidents coneguts al Cavall Bernat abans de la Guerra Civil:

					
10 MAIG 1923 J. Abelló J. Tintoré S. Martí (CE Terrassa)	6 OCT. 1935 E. Novell F. Enrich (CE Catalunya)	12-13 OCT. 1935 J. Costa J. Garcia "Boix" C. Balaquer (AE Popular)	19 OCT. 1935 E. Novell F. Enrich (!) (CE Catalunya)	27 OCT. 1935 J. Costa J. Garcia "Boix" C. Balaquer (AE Popular)	6 MARÇ 1936 J. Costa I. Collell (AE Popular)
					● Retirada sense conseqüències ! Caiguda amb danys personals † Caiguda mortal ? Punt exacte desconegut
15 MARÇ 1936 J. Costa (AE Popular)	19 ABRIL 1936 H. Montblanch (AE Muntanya)	26 ABRIL 1936 R. Mampel (!) J. Font F. Pujol (CE Vallès) H. Montblanch (AE Muntanya)	1 MAIG 1936 M. Pujol J. Vilalta (CM Manresa)	24 MAIG 1936 H. Montblanch À. Bàrbara (†) (AE Muntanya)	

Quadre elaborat per Òscar Masó García

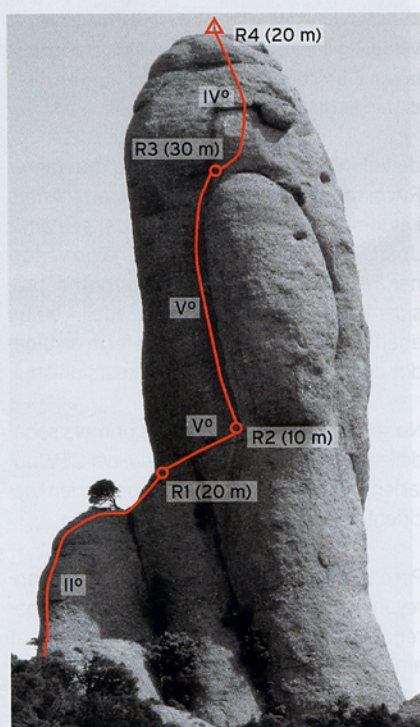
Heus ací com el majestuós Cavall Bernat va ser escenari de la glòria i ensem la tragèdia dels escaladors pioners de Montserrat. El rebombori d'aquests valerosos homes va quedar ofegat pel trist soroll de les armes en esclatar la Guerra Civil. Malgrat això, la conquesta del Cavall Bernat no havia fet més que començar i per a les següents dècades tenia reservats emocionants episodis, però això ja és una altra història.

Agraïment especial a les persones i entitats consultades:

Jaume Torrens (que va entrevistar en Josep Abelló), Ricard Mampel i Mercè Mampel (filla), Adela Pujol, Enric Novell, Manel Planchat, Àngel Casanovas, Joan Pérez (Arxiu-biblioteca del CE Terrassa) i Carles Olivella (Biblioteca UE Sabadell). **V**

BIBLIOGRAFIA

- Josep M. RODÉS; Ferran LABRAÑA. *Roques, parets i agulles de Montserrat. Regió de Tàbor*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975.
- Josep BUCHI i PARERA. *El Cavall Bernat de Montserrat*. Club Excta. de Gràcia, 1982.
- Josep BARBERÀ SUQUÉ. *Història d'una Pedra*. FECC, 1986.

● Croquis de la via normal (80 m, Vº) del Cavall Bernat, al seu vessant sud-oest. Foto: Òscar Masó

- Joan POSA MOLNÉ. *Amics del Sol. Una història*. 1991.
- Josep FATJÓ i GENÉ. *Història de l'escalada a Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- Òscar MASÓ GARCIA. *La Castellassa de can Torras. Història, tradició i llegenda*. Farell Editors, 2010.
- Article del *Diari de Sabadell* núm. 4666 (28.4.1936), consultat a l'Arxiu d'Història de Sabadell.
- Butlletí de la FAEET núm. 61 (juliol de 1936), consultat a l'Hermetoteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
- Butlletins del CE Catalunya núm. 486 (novembre de 1935) i núm. 487 (desembre de 1935).
- Revista *Mai Enrera* (CEG), núm. 130, abril-maig de 1936.
- Arxiu del CE de Terrassa, núm. 31 (setembre-octubre de 1924) i núm. 59 al 62 (de gener a desembre de 1989).
- Butlletins del Santuari de Montserrat consultats a la Biblioteca del Monestir de Montserrat.
- Butlletins consultats a la biblioteca de l'AE Muntanya de Barcelona.